

På oppdrag for rettsvesenet

14. nov. 2015

Hva vil det egentlig si å jobbe som sakkyndig for retten? Som oppnevnt psykolog eller psykiater må man navigere i et krevende terreng mellom ulike rolleuttrykk, skriver Annika Melinder.

TEKST: Annika Melinder

Observanden fortalte om gjentatte overgrep og om groteske opplevelser som man kan jobbe terapeutisk med. Hun fremstod som åpen og motivert for å endelig få sette ord på og integrere de tilbakeholdne erfaringene og hardt kontrollerte følelsene som hørte med til dette. Allikevel førte jeg samtalen videre, inn på neste tiltalepunkt som skulle kommenteres. Kun en «jeg skjønner dette er vondt for deg»-kommentar lot jeg falle.

De aller fleste psykologer og psykiatere vil før eller senere støte på dilemmaet som vignetten ovenfor beskriver. Mange av oss har et sterkt «hjelper»-instinkt, og vi kan komme til å føle at vi nærmest ignorerer individets rop om hjelp. Fristelsen til bare å hjelpe litt kan være stor, men oppgaven som sakkyndig er ikke å behandle, underlette for terapeutiske prosesser eller fungere som «beholder». På den andre siden er det ikke helt utelukket at den sakkyndige kan bidra med sine anbefalinger om for eksempel behandlingsbehov i sin erklæring. Andre hjelpeinnsatser forekommer sikkert også, men i utgangspunktet er altså den sakkyndige helt avskåret fra sin rolle som hjelper.

Den sakkyndige er imidlertid ekspert på sitt område, og som ekspert skal vedkommende gi retten råd i forhold til psykologiske og sosiale forhold som blir reist i de rettslige tvistene, anførselene eller prosessene. Retten skal gjøre en selvstendig vurdering av alle sidene av en sak og ta alle bevisene med i sin betraktning, men siden sakkyndige har en sentral ekspertise på det området som retten skal fatte sin beslutning i forhold til, kan både observasjoner og vurderinger som er gjort av den/de sakkyndige veie tungt. Implisitt i dette ligger at den sakkyndige må kunne oversette sin ekspertise til rettens språk og underordne kunnskapen om lovgiverens intensjon med den loven som sakkyndige arbeider innenfor. Dette er ikke bare utfordrende når den sakkyndige skal formidle fagkunnskapen, men også for den sakkyndiges rolleforståelse.

Gjennom utdanning og spesialisering har de fleste kliniske psykologer en identitet som behandler og hjelper à priori. Det ligger i intensjonen bak spesialiseringen til klinikere og er sannsynligvis en sterk motivasjonsfaktor bak mange psykologers valg av yrke.

Likevel er det store forskjeller på klinisk ekspertise versus sakkyndighetsutøvelse. Forskjellene viser seg kanskje først og fremst ved rollen og måten den sakkyndige oppfatter sin lojalitet på. Når det gjelder rollen som sakkyndig, preges den av å være den som finner frem faktaene. I forhold til lojalitet skal den ligge hos retten eller fylkesnemnda når vi opptrer som sakkyndige. Dette er svært forskjellig fra vår tenkning i arbeid med og behandling av pasienter.

Habilitetsspørsmålet

Det er spesielt to forhold som fremstår som viktige her. For det første er det i alle sakkyndighetsoppdrag et utgangspunkt at det ikke finnes en avhengighet mellom sakkyndig og den som blir utredet, institusjonen som den som blir utredet er knyttet til hvis det er aktuelt og heller ikke til oppdragsgiveren.

Uavhengigheten omfattes både av faglige og administrative forhold og er absolutt. Dersom det foreligger en avhengighet, kan det reises tvil om habiliteten til den sakkyndige. Habiliteten må derfor alltid vurderes. Med det menes at habiliteten til den sakkyndige må vurderes løpende og i forhold til enhver enkelt sak.

En sakkyndig kan være inhabil i en sak på grunn av arbeidsforhold. Å være eller å ha vært behandler for en person som skal utredes av en sakkyndig er aldri forenlig og representerer alltid inhabilitet. Det er to diametralt forskjellige roller som ikke kan smelte sammen, som jeg straks skal diskutere nærmere.

Mindre tydelige inhabilitetsaspekter finnes også. Den sakkyndige kan for eksempel være ansatt i en institusjon der barnet som blir utredet får behandling. Det kan være grunn til inhabilitet, for eksempel dersom den sakkyndige arbeider ved en post barnet er knyttet til, men det trenger ikke å være slik, for eksempel hvis barnet er knyttet til en post der den sakkyndige ikke har noen forpliktelser og heller ikke er underlagt samme ledelse.

På samme måte kan den sakkyndige være inhabil dersom hun eller han har arbeidet ved en institusjon der et barn som er til utredning er skrevet inn, men det er ikke nødvendigvis slik. Dette har å gjøre med hvor lang tid siden den sakkyndige arbeidet der, og hvilke relasjoner som eksisterer mellom den sakkyndige og det personalet som arbeider der på tidspunktet for utredningen.

Vurdering av habilitet er subjektivt, men det er klare regler. Det er primært den sakkyndige selv som skal vurdere sin habilitet, men i spesielle saker kan dette bli tatt

opp og vurdert av lovavdelingen i Justis- og beredskapsdepartementet. I 22. juli-saken vurderte for eksempel ikke lederen av Psykiatrisk gruppe i Den rettsmedisinske kommisjon (DRK) – som skal kvalitetssikre utredninger for retten i slike saker – seg som inhabil i forhold til den sakkyndige når det første teamets rapport skulle vurderes selv om vedkommende sakkyndige hadde arbeidet med den sakkyndige som overordnet i flere år. Her var tiden som var gått siden dette arbeidsforholdet eksisterte, sentral. Lovavdelingen gjorde også en vurdering av dette og fant heller ikke grunn til inhabilitet.

I samme sak vurderte to medlemmer av Den rettsmedisinske kommisjon seg som inhabile på grunn av arbeidet med ofrene fra Utøya, samt arbeidet med de etterlatte og pårørende. Arbeidet med de pårørende var for vedkommende medlem avsluttet i dagene etter 22. juli, men likevel ble habilitetsvurderingen gjort og bekreftet av lovavdelingen selv om det ikke forelå noen kontakt mellom medlemmet og de fornærmede (mulige parter) i saken. Når det gjaldt arbeidet med ofrene, var vurderingen om inhabilitet i forbindelse med DRKs arbeid åpenlys, og medlemmet trakk seg umiddelbart fra det videre arbeidet med sakkyndighetsrapportene.

Som det fremgår ovenfor, er uavhengigheten viktig for alle partenes opplevelse av rettferdighet og for samfunnets krav til rettssikkerhet. Den sakkyndiges vurdering av sin egen habilitet blir i noen tilfeller også vurdert av lovavdelingen i Justis- og beredskapsdepartementet og er grunnleggende for at et skikkelig og pålitelig arbeid som ekspert finner sted.

Norsk Psykologforening har fire etiske regler, som gjelder i enhver type psykologarbeid. De er tenkt å være førende for utøvelsen av psykologfaget. De fire hovedreglene er:

1. Respekt for klientens rettigheter og verdighet.
2. Kompetanse.
3. Ansvar.
4. Integritet.

Både punktet om respekt og punktet om integritet kommer direkte til anvendelse når vi vurderer habilitet. Du kan lese mer om Norsk Psykologforenings etiske regler på deres hjemmeside psykologforeningen.no.

Lojaliteten til oppdragsgiveren

For det andre er lojaliteten knyttet til retten og ikke til personen som blir utredet, noe som er annerledes enn i klinisk arbeid. Grunnen til dette er at oppdragsgiveren er retten eller rettssystemet som hjemler lovanvendelsen som det sakkyndige oppdraget skal brukes innenfor. Sakkyndig er oppnevnt eller forespurt av et beslutningsorgan for

å tilføre den kompetansen om sentrale forhold for saken og det er til det samme organet den sakkyndige skal rapportere og presentere sine funn.

Som klinikere er oppdragsgiveren klienten eller systemet rundt vedkommende som i samråd med klienten ønsker utredning og/eller behandling av et problem. Som sakkyndig opphører denne konstellasjonen. Naturligvis må den som skal utredes av en sakkyndig samtykke til dette, men hensikten med undersøkelsen er ikke å finne riktig hjelp eller tiltak i terapeutisk forstand. Den sakkyndige må beskrive og forklare dette til den som skal utredes, innhente samtykke til utredningen etter at rollen til den sakkyndige er forklart.

Som en oppsummering kan vi si at den rettspsykologiske vurderingen er initiert av en aktør i rettsvesenet, og hele hensikten med evalueringen er å gi denne aktøren informasjon som kan være anvendbar for å nå frem til en riktig beslutning i en spesiell rettssak. Den sakkyndige skal gi råd til retten, fylkesnemnda, skoleledelsen og i noen tilfeller også til forsvareren og påtalemyndigheten. Den terapeutiske vurderingen er derimot initiert av klienten eller av en tredjepart på vegne av klienten. Hensikten med denne evalueringen er å gi informasjon som kan være til hjelp i forståelsen av klientens vansker og for å kunne tilby klienten riktig hjelp. Lojaliteten ligger fullt og helt hos klienten. Sakkyndiges lojalitet ligger hos retten. Det er den vesentligste grunnen til at en behandelende fagperson aldri kan fungere i rollen som sakkyndig.

Fokus i sakkyndighetsarbeidet

Vi står altså i en situasjon der eksperten skal navigere mellom flere rolleuttrykk. Det sier seg selv at for noen vil dette være høyst vanskelig, kanskje uforenlig med den subjektive oppfattelsen av hva ekspertisen skal brukes til, ofte kombinert med samfunnets forventninger til psykologen eller psykiateren som hjelper. De forskjellige funksjonene går til noen grad inn i hverandre, men hovedvekten for den sakkyndige må ligge på at hun eller han arbeider for en oppdragsgiver som ikke er primærpersonen for utredningen.

Vi kan se på dette i termer av legitimitetsområder, som bindes sammen av kompetanse for å kunne utrede individers psykiske tilstand. Behandlerrollen representerer utvilsomt samfunnets helse- og velferdsordninger med klar vekt på forebygging, utredning, hjelp og behandling. Oppdragsgiveren er klienten eller en tredjepart som henviser klienten til utredning og behandling. Behandleren har plikt til å melde fra dersom vedkommende kommer over forhold som kan indikere at den som er til behandling er til fare for seg selv eller for andre. Meldeplikten gjelder også forhold som impliserer brudd på barns rett til trygghet, forutsigbarhet og spesielt dersom behandleren er bekymret for at et barn blir utsatt for alvorlig omsorgssvikt, overgrep og mishandling. Derimot er det utvilsomt om behandleren utøver rollen som kontrollør.

På den andre siden er sakkyndighetsrollen klart avgrenset fra denne rollen, og legitimitetsområdet her dekker samfunnets rettssikkerhet og velferd. Oppdragsgiveren er aldri klienten eller klientens private system. Den sakkyndige gir ikke klienten hjelp, men utreder og bidrar til kontroll av sentrale forhold som er bedt vurdert gjennom mandatet. I den grad den sakkyndige melder fra om forhold vedkommende kommer over, vil det kun skje i tilfeller der liv og helse står i fare.

For å tydeliggjøre rollen som sakkyndig i forhold til terapeutens rolle, kan følgende fem punkter være veiledende for forskjeller mellom den rettspsykologiske og den terapeutiske vurderingen:

1. Terapeuten går ut fra at klienten snakker *sant*, mens den sakkyndige søker *fakta*.
2. Terapeuten er en *advokat*, mens den sakkyndige har *nøytral* distanse.
3. Terapeuten aksepterer klientens *subjektive* realitet, mens den sakkyndige tester *alternative* forklaringer.
4. Terapeuten aksepterer en *generell* beskrivelse av problem, mens den sakkyndige søker *detaljerte* beskrivelser.
5. Terapeuten legger ikke restriksjoner på *hvordan* informasjon er samlet inn, mens den sakkyndige vurderer dette *kritisk*.

Det er sjelden et spørsmål om klienter snakker sant eller ikke. I en rettspsykologisk sammenheng er det derimot helt avgjørende. Den sakkyndige søker fakta og objektiv informasjon som kan bidra til å opplyse saksforhold som blir utredet. Vi kan beskrive behandlerens rolle som en (forsvars-)advokat for sin klient, en person som skal forstå og som kan forbeholde seg retten til å støtte, forsvare og representere sin klient.

Å bidra til større forståelse

Den sakkyndige må holde distanse og fremstå som *nøytral*. Den sakkyndige kan aldri inngå kompromisser eller avtaler om å unngå å rapportere forhold som han eller hun får kjennskap til. Tvert imot kan slike forsøk på å binde den sakkyndige bli en viktig del av vurderingen til den sakkyndige. Denne nøytrale og distanserte rollen må likevel ikke forveksles med at den sakkyndige er kald og lite empatisk. For å få kontakt og utvikle samtalen er det selvsagt viktig at den sakkyndige kan lytte til, kjenne på og ta imot all informasjon som fremkommer og håndtere den på en forsiktig måte slik at *den som blir utredet ikke opplever seg krenket* eller på andre måter overeksponert, jf. de etiske retningslinjene.

Som behandler er det klientens opplevelser behandleren søker å forstå, analysere og eventuelt korrigere. Den sakkyndige, derimot, søker å forstå disse subjektive utsagnene i forhold til alternative forklaringer om forhold som har betydning for saken

som blir utredet. I et sakkyndighetsarbeid er det derfor viktig å stille flere spørsmål om de samme forholdene med litt forskjellig innramming. På samme måte er det viktig å konfrontere den som blir vurdert med annen informasjon som foreligger i saken som blir utredet. Det kan dreie seg om politidokumenter, barnevernets rapporter eller skolens undersøkelser av en elev.

Generell informasjon er som oftest ikke noe problem i en behandler situasjon, men i en sakkyndighetsrolle har ikke generell informasjon samme verdi som mer detaljert og spesifikk informasjon. I en behandlingssituasjon av en kvinne som ble utsatt for gjentatte overgrep som barn, er det mindre viktig å få alle detaljer om alle overgrep for å kunne hjelpe henne. I en straffesak der overgriperen skal dømmes, er det derimot uhyre viktig at så mange detaljer som mulig og de forskjellige overgrepene kan beskrives. Den sakkyndige har en oppgave med å fremskaffe denne informasjonen fra fornærmede når erstatningssaken mot overgriperen skal behandles. Dersom den sakkyndige gjennomfører dommeravhør av et barn som har vært utsatt for overgrep (noe som er mindre vanlig i dag), er det også sentralt å fremskaffe detaljert kunnskap om overgrepene. Hensikten er å bidra til større forståelse av det som har skjedd med hvem, hvor alvorlig det er og hvor ofte det har forekommet.

Måten informasjonen er fremskaffet på er ikke nødvendigvis sentralt for en behandler. Hvis klienten forteller om sine barndomsopplevelser, spør ikke behandleren nødvendigvis om hvor klienten har disse minnene fra. En sakkyndig vil derimot gjøre det. For den sakkyndige er det viktig hvor informasjonen kommer fra som en person som blir utredet forteller om. Med samme eksempel, fortelling om barndomsopplevelser, vil den sakkyndige forvise seg om at det er selvopplevd, ikke erfart via fotografialbumer, historier til andre voksne eller andre barn og at informasjonen ikke er blandet sammen med annen informasjon slik at det er en kildehukommelsesfeil som blir observert.

Mandatet til den sakkyndige

Privilegiet til den som er oppdragsgiver er å fastsette hva som skal utredes og eventuelt til hvilken tid. Et annet ord for dette, er mandat. Det er en ganske utpreget forståelse blant sakkyndige at formuleringen og forståelsen av mandatet er helt sentralt for alle slike oppdrag. Mandatet avgrensner hva som skal undersøkes, og det bidrar til å tydeliggjøre hvilket fokus den sakkyndige skal ha i sin utredning og erklæring.

I strafferettslige sammenhenger er det domstolene (tingeller lagrett) som er oppdragsgiver eller rekvirent og utferdiger et mandat. Dette er en ren og tydelig linje mellom den sakkyndige og oppdragsgiveren som ofte bidrar til at den sakkyndige blir oppfattet som nøytral. Det er viktig å være klar over at både forsvarer og påtalemyndighet ofte kommer med innspill til mandatet selv om hovedmomentet i et mandat i større grad nå er blitt standardisert. Dette gjelder spesielt for mandat

i forbindelse med tilregnelighetsvurderinger.

Noen ganger er ikke oppdragsgiveren helt sikker på hva han eller hun vil ha utredet, og kan da samarbeide med den sakkyndige om mandatet. I sivile saker bestemmer ofte partene selv hva som skal utredes, og ofte blir det anmodet om sakkyndig bistand fra begge hold. Det er viktig at sakkyndige ikke bare påtar seg oppgaver for en type part, for eksempel for forsikringsselskap, men så langt det er mulig varierer oppdragsgivere.

Å teste flere enn én hypotese

Denne fleksibiliteten og upartiskheten vises også i måten sakkyndige må sørge for å distansere seg fra forutinntatthet. For det første er den sakkyndige naturligvis preget av sakens dokumenter; av det barnevernet, PPT, BUP og andre informanter har sagt og vurdert hvis det er i saker som vedrører barn, det andre behandlere og komparenter har uttalt hvis det gjelder voksne i fornærmede saker eller i tilregnelighetsvurderinger (strafferettssaker). Dette utgjør de premissene som den sakkyndige danner seg hypoteser ut fra. Men, også fagfolk blir forutinntatte og kan risikere å se visse aspekter til prisen av andre sider. Slik forutinntatthet kan resultere i at vi ser informasjon som bekrefter det vi allerede vet og unngår konfronterende informasjon som kunne utfordre vår viten. Dette kaller vi for bekreftende forutinntatthet, et fenomen som først ble beskrevet av Nickerson (1998).

Et resultat av bekreftende forutinntatthet kan være at eksperten fremstår som enda sikrere på sin konklusjon siden vedkommende ikke har diskutert argumenter som utfordrer ekspertens egen tenkning. Når personer fremstår som sikre, har vi en tendens til å tro at de også har rett og er kyndige. Det har vist seg at selv ikke rettens aktører er immune mot slik påvirkning. Men, sikre vitner, selv om de er eksperter, er ikke nødvendigvis mer pålitelige enn usikre vitner. Og, hva verre er, når fagfolk uttrykker at de er korrekte i sin vurdering, oppfatter rettslige aktører dem som mer korrekte (Leippe, Manion & Romanczyk, 1992).

Stephen Ceci og Maggie Bruck gjorde allerede i 1990-årene eksperimentelle studier av sosialarbeideres evne til å forstå det barn hadde vært med på ut fra hvilken informasjon – hypoteser – de fikk om barna. Se for eksempel Ceci og Bruck (1995). En gruppe fikk sparsommelig, men korrekt, vite hva barna hadde vært med på. En annen gruppe fikk feilaktig informasjon om hva barna hadde vært med på. Etter at sosialarbeiderne hadde intervjuet barna, fikk de redegjøre for hva de mente barna hadde sett og opplevd. Resultatene viste at de som fått sannferdig, men lite informasjon rapporterte noenlunde korrekt, men de som hadde fått feilaktig informasjon om det barna hadde vært med på, oppgav totalt feil informasjon om barnas opplevelser. Som om det ikke var nok, viste det seg at informasjonen som sosialarbeiderne oppgav, var helt i tråd med den informasjonen de hadde fått om barna på forhånd.

Studier som denne bidrar til at den sakkyndige blir betraktelig mer opptatt av å teste flere hypoteser, til å se saken fra ulike synsvinkler og vurdere hvordan et utsagn fremstår dersom vi legger ett forhold til grunn sammenlignet med et annet. Drøftelser av slike muligheter viser den sakkyndiges selvstendighet og integritet.

Kilder

Ceci, S. J. & Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom. A scientific analysis of children's testimony*. Washington D.C.: American Psychological Association.

Leippe, M. R., Manion, A. P. & Romanczyk, A. (1992). Eyewitness persuasion. How and how well do fact finders judge the accuracy of adults' and children's memory reports? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(2), 181–197. doi: [10.1037/0022-3514.63.2.181](https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.2.181).

Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias. A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2(2), 175–220. doi: [10.1037/1089-2680.2.2.175](https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175).

Annika Melinder

Annika Melinder er spesialist i klinisk psykologi og professor i psykologi ved [Universitetet i Oslo](#). Hun har arbeidet som sakkyndig siden begynnelsen av 1990-årene, og har sittet i [Den rettsmedisinske kommisjon](#) i to perioder. Hun er medlem av Utvalg for rettspsykologi og sakkyndighet i [Norsk Psykologforening](#).